

3

LETNIK 63

NOVEMBER

1932-1933

VSEBINA 3. številke: Lea Fatur: Leži otok na sred morja... — Ivan Albrecht: Samo očeta našega ni... (Pesem) — Oroslava: Cigančica — Miha Bločan: Nova pravljica — Leopold Podlogar: 19. Vače — Mirko Kunčič: Ob materini krsti (Pesem) — Uganke — Rešitve — Prvi utrinki.

»Vrtec« stane za vse leto Din 15.—, s prilogo »Angelček« Din 20.—.

Lastnik »Pripravnikiški dom« v Ljubljani — Urednik in upravnik Vinko Lavrič v Ljubljani, Kolezijska ulica 1

Tiska Jugoslovanska tiskarna v Ljubljani (Karel Čeč)

Lea Fatur:

Leži otok na sred morja ...

(Dalje.)

nebo kipijo rabski zvoniki. Na Kaldanac, stari del mesta, je legla poldanska tišina. Otroci in starčki iz ubožnice sv. Antona so se skrili v hiše. Prazno je na ploščadi pred cerkvijo sv. Marije Velike. Samo na pragu cerkvice sv. Roka, pod zvonikom sedita dva Vlaha, jesta kruh in ribe ter strmita v stolnico, škofijo in samostan, v ponosno palačo Grgurina ob škofiji. Prinesla sta izpod Velebita Rabljanom masla in sira. Imenitno se jima zdi, da sta v mestu. Premišljujeta, kako je na Kaldancu poleg

mogočnih stavb vrsta hiš, ki se polagoma rušijo in imajo z deskami zabita vrata in okna — spomin na kugo, ki je l. 1449 skoraj izpraznila Rabsko mesto in otok. Od stolnice uhaja Vlahom pogled na mornarja, ki se je zleknil po obrambnem zidu za zvonikom. Kaj strmi Mate tako v luko? Ves je smolnat, ves v zaplatah, kakor da je prišel z Velikega morja, pa je revež v mornariški hiralnici.

Iz obokane veže Grgurinovih prihaja prerekanje. Vlah si pokimata: »Neumne kmetice, ki se prerekajo z gospodarjem, ki je knezov tajnik, načelnik broderske zadruge in kdo ve, kaj še vse? Kapelo ima in grobnico...«

Jezna plane iz palače kmetica in vleče na konopcu osla. Dasi ima sivček prazne mehe na sebi, se brani na dolgo pot med hišami, ki vodi onstran stolnice navzdol iz mesta. Oslíček se iztrga, skače preko ploščadi in se ustavi z glasnim riganjem pred Vlahoma. Kmetica priteče za oslom: »O Geri! Geri! Kje je Barbat, in koliko dela naju čaka. Ne dajajte mu kruha, duše drage, ni lačen moj Geri, presit je, pa bi ležal kakor ona mrcina od Mateta tam na zidu: Ej, Mate Matič! Kam buliš? Zakaj nisi v mornarski hiralnici, ti stari volkodlak? Glej, Grgurinove Mije in Mande, pravi jima o ribi-sipi, ki potegne brod na dno morja!«

Ljubki deklici pritečeta iz Grgurinove veže. Za njima bled, šibek deček. Kmetica pokaže nanj: »Evo vam sina, mladega Grgurina. Bo to pomorščak? Mrzlica ga stresa in ne pomaga učeni zdravnik, ne pomagajo zelišča modrih patrov. Ni trave, ni korenine za Dujma. Kazen božja! Zlega duha imajo ti patriciji, gulijo nas, pa nimajo sreče. Rodbina za rodbino izumira. Vidita: Grgurin ima hčer Cveto, dobro in ljubko. Sorodstvo ji je zbralo in

zaročilo nekega Djokiča, sina Benečanke, ki je sestra rabskega kneza, kajti dobro je biti v sorodu z benečanskimi gospodi. A Cveta se vām seznanī z nekim obristanjem cesarske straže v Senju. Pa noče Djokiča. Grgurin da mora. Pa kaka sramota, mila majka! Cveta vām beži in se poroči z obristanjem. Ni smela v hišo. Njena mati se razžalosti, da je bila kakor smrt. Cveta izve in pride kradoma v svojo rodno hišo. Tam je povila dečka in Grgurin ji je odpustil zaradi Adrijančka. Cveta je ostala doma in obristar je prihajal. Djokič pa ni pozabil svoje sramote. Tu na ploščadi, pred očmi žalostne Matere božje, plane med Cveto in njenega moža in mu zasadi nož v srce.«

»Maščevanje je dolžnost!« kimata Vlah. »Se je maščeval Grgurin?«

Plaho pogleda kmetica na vrata palače in pripoveduje prav tiho: »Vsak človek lahko očita ošabnemu patriciju, da ni opral svoje sramote. Djokič

živi še! Sam cesar v Beču je zahteval njegovo glavo. Pa so ga obsodili v Benetkah na galejo in — razumete? — ušel je med gusarje. Pa preži na rabske jadrnice... Adrijan, Cvetin sin, bi moral maščevati svojega očeta. Pa so ga poslali tja daleč, kjer je sneg in led vse leto. Tako je reklo sorodstvo: »Škof naj bo! Da ne bo imela samo hiša de Dominis škofe!« Tako je to plemstvo. Glejte palače in cerkve, ki so jih sezidali! Pogledjte ga, Grgurina, zdaj je odpravil kmetice. Za nas je rjavo domače sukno, on se oblači v črno benečansko. Sestre benediktinke so mu izvezle moder telovnik, debele srebrne gumbе mu je prišil krojač. Opanke in nogavice so mu iz najboljšega blaga, samo orožja nima za pasom in Cvetin mož še ni maščevan. Ha! Gleda me, — ajde, Geri!«

Grgurin se ustavi pred vrati svoje palače in se zazre v grb nad obokom: Jadrnica, v njej junak s kopjem. Stari grb prastare Grgurinove rodbine, ki je bila že leta 1325 v zapisni knjigi rabskih plemičev. Morje, ladja in kopje. Kajti morje prinaša bogastvo, z orožjem

moraš braniti svojo pravico do morja. Grgurini so se ravnali po tem geslu. Ded Stjepan je dobil o doža zlato bandero, ker je budno in zvesto skrbel za varnost morja. Še zdaj pojejo na Rabu, Pagu in Senju o »šajki ormanici,« ki je bila pokrita s škrlatno svilo in je imela pozlačeno krmo. Pa kje so časi, ko so se zbirali na Rabu stavbeniki, kiparji in slikarji, ko so sloveli rabski zvonarji in brodarji, ko je mrgolelo po ulicah — zdaj mrtvih — drznih mornarjev, ko so rastle pod zvonikom blesteče palače in je bila luka polna galej, tartan in jadrnic. Zdaj se nagiblje škofija, cerkve treba popraviti, palače se rušijo. Denarja ni. Benečani odpeljejo vse, kar ostane od navadnih izdatkov. Cerkveni prihodi so slabi. Kralj Krešimir je dovolil, da so pobirali rabski desetinarji cerkveno desetino tudi po velebitskem pogorju, Liki, Bužanici in Bačvenici. To pravico pa je izgubil Rab, čim je prišel pod benečanskega leva. Zdaj razpolaga in upravlja cerkveno premoženje Benečan. Sv. Marko v Benetkah uživa dohodke sv. Petra v Dragi.

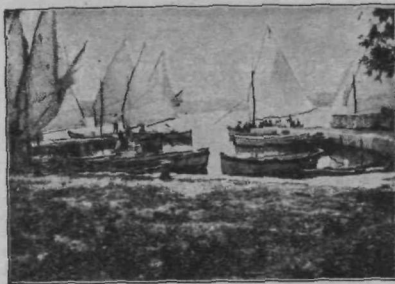
»Paron! Paron!« kliče stari mornar.

Počasi gre Grgurin preko ploščade, se ustavi pred Vlahoma in kaže na zid: »Vesta, kdo je opasal tako naše mesto? Sam rimski cesar Oktavijan.«

Vlaha gledata debelo, mornar se zakrohoče: »Pravite jima paron. Kaj pa ve tak Vlah o Oktavijanu? Komaj da razloči kožo od ovce. Kaj mislite, da so po planinah tako izobraženi kakor v Rabu, kjer imamo že od nekdaj svoje šole? Sam benečanski dož nas je pohvalil, da smo najbolj uglašeni od vseh dalmatinskih mest. Samo koliko škofov ima naš Rab, de Domini-seva rodbina kar po dva.«

»Lahko ga bodo imeli tudi Grgurinovi,« reče mrko patricij.

Mate se zareži: »Ne boste ga imeli: Sanjal sem, da se je vrnil Adrijan in da sva šla. Stari Mate zna še voditi ladjo in računati širino. In glej tam jadrnico... Nekdo nas pozdravlja.«

»Zmedlo se ti je, Mate,« se nasmehne pomilovalno Grgurin. »Naš ubogi Adrijan ne sme k nam. Pa pojdiva v luk, da vidiš, kdo je prišel.«

Žareč od veselja se ziblje Mate ob strani svojega gospodarja. Pripoveduje in pripoveduje svoje sanje, Grgurin se smehlja. Kar obstane, ko prideta ob knežjem dvorcu na mornarski trg: Naproti mu prihaja nekaj razcapanih dečkov — in kakor izstreljen

plane izmed njih deček v baržunasti kamižoli z belim ovratnikom, se mu obesi za vrat in vpije: »Ded, moj ded!« skoči k Matetu, ga objemlje: »Mate, moj stari Mate! Jaz sem tu! Zdaj pojdeva!«

(Dalje.)

Samo očeta našega ni ...

— Oj sonce, ti sonce svešlo,
ki gledaš vso širno zemljo,
ozri se tja v daljno deželo,
v mrzlo deželo Sibirijo! —

= Kaj bi tam? V mrzli Sibiriji
pod snegom pokojna pokrajina spi. =

— Očka naš šel je v krvavi boj
v daljno deželo Galicijo,
še dalje, vse dalje, v Sibirijo.
Šestnajsto leto ga čakamo,
petnajst let za njim že plakamo.
Davno utihnil krvavi je boj;
domov se sosedje vrnili so
in vse gorje pozabili so.
Samo očeta našega ni ...
Sonce, poglej in lepo ga pozdravi
in to mu povej, da mater nam Bog
k sebi poklical je davi! —

= Iskalo sem, sonce, mnogo dni,
za vašim očetom biló ni sledi.
Po stepah, dobravah in v sencah lesov
raztresenih pač je sto tisoč grobov.
Joj, eden me l ntimi je svež in še nov:
Na dolgi, težavni poti — domov
v njem oče vaš našel je pokoj svoj. =

Oroslava:

Cigančica.

uh, sestradan konj je privlekel na zapuščen
predmestni travnik vegast, zeleno pleskan voz.

— Kaj je v njem? — Otroci so se približali
vozu in ga radovedno ogledovali od vseh strani.

Ko pa se je voz odprl in se je iz njega usula
kopica umazanih, v raztrgane cape oblečenih
ljudi, so otroci preplašeni pobegnili in kričali:

»Cigani! Cigani!«

Cigani so postavili šotor in se utaborili.
Bila je številna družina: postaren mož in žena

in več drobnih, sestradanih in zanemarjenih otrok.

Najstarejši, komaj pet let staremu dekletcu, je mati obesila preko ramen malho in ji trdo ukazala: »Pojdile«

In cigančica je šla. Drobni, umazani nožici sta brodili prah sredi nepoznane ceste. Cigančica se ni ničesar bala, ne črnih dimnikarjev, ne velikih psov, pred katerimi trepetajo otroci njenih let. Samo pred tistim strašnim možem z votlimi očmi, ki se mu pravi Glad in se ga otroci in odrastli tako boje, je tudi ona nekoliko trepetala. Precéj je že bila vajena nanj, saj je bil njihov vsakdanji gost.

Srečala je debelušnega meščana. Debela zlata verižica mu je rožljala na prsih. Cigančica se mu je približala in proseče sklenila roke:

»Gospod, lepo prosim, en dinar!«

Gospod se je ustavil in premeril malo z zaničljivim pogledom:

»Tako majhna, pa že prosiš? Ali te ni sram?«

In je nadaljeval pot z visoko dvignjeno glavo, kot da je povedal nekaj silno važnega.

V deklčino srce pa je grenkobno kanilo, čemur drobni otrok ni vedel imena.

Šla je dalje s proseče sklenjenimi ročicami in iskala dobrih ljudi. Ni jih našla.

Samo neka drobna deklica, komaj nekaj let starejša od cigančice, ji je podarila dinar.

»Vzemi,« je rekla, »iz hranilnika sem ga vzela, da ga podarim beraču, ki vsak dan prosi pred šolo. Pa ga ti imej!«

Cigančica se ji je lepo zahvalila. Ta preprosta, bosa deklica, ki ji je podarila morda edini dinar iz svojega hranilnika, je bila prvi dobri človek, ki ga je srečal ciganski otrok tisti dan.

Pot se je vila dalje skozi mesto, med vrstami gosposkih hiš. Cigančica je šla s sklenjenimi ročicami in plahim, trepetajočim upanjem v srcu. Še so dobri ljudje na svetul. Če je bila ta preprosta deklica tako dobra, da ji je podarila edini dinar, ki ga je imela, gotovo bo tudi med tistimi bogatimi lepo oblečenimi gospami katera, ki bo dobra, kot je bila ta deklica.

Tako je mislila, ko je stopala mimo izložb, ki so vabile ob cesti. Cigančica ni obstala, ni se ozrla. Saj je vedela, da so vse tiste lepote samo za bogate, lepe otroke. Ne, tam ni nič za njo. Njene želje so tako majhne in skromne. Če bi imela košček kruha, pa bi bila zadovoljna.

Na vratih slaščičarne je stala gospa, debela in rdečelična, kot da bi ves ljubi dan jedla sladke medene kolačke, ki jih je imela razstavljene v izložbi.

»Čigava pa si, punčka?« se je sklonila k njej in jo pobožala.

Cigančica je obstala in jo nemo pogledala. Ni si upala prositi. Pa je morda ta gospa prav tako dobra kot ona deklica, zato je vseeno poltiho rekla:

»Tako sem lačna, gospa!«

In res, kot da je oblak prekril sonce, je izginil smehlaj z gospejinega obraza: »A, beračiš?« je hladno rekla, izginila v prodajalno in se vrnila s kolačkom. »Pa pazi, da te ne dobi stražnik. Tako majhni otroci ne smejo beračiti.«

Cigančici je bilo skoro žal, da je prosila. Čeprav je bila zelo lačna in je gospejin kolaček slastno dišal, vendar ji je bil ljubši gospejin smehlaj in njene prijazne besede, ki jih doma ni nikoli čula. Dvignila je kolaček k ustom, pa je v strahu odmaknila roko. Zdelo se ji je, da se bo slastni grizljaj izpremenil v grenak pelin, če bo ugriznila vanj. Sklenila je, da ga nese domov in da sestrici.

S kolačkom v umazani ročici je nadaljevala pot. Na levi strani ceste se je razprostiral park. Na gredicah so cvetele čudovite rože. Poleg so

stala drevesa in metala senco na bele stezice, kjer so na klopih sedele gosposke mamice. Sredi parka so se v leseni ogradi v pesku igrali otroci. V vedrca, košarice in posodice so nasipavali pesek in delali pogače.

Cigančica je obstala pri njih in jih gledala.

Mal, rdečeličen deček je prikobacal k njej in iztegnil roko po njenem kolačku.

Cigančica se je spomnila na svojo lačno sestrico doma. Odtegnila je roko s kolačkom in hotela iti. Toda deček je glasno zajokal in zahteval: »Daj, daj, daj!«

Preplašena in iznenadena je dala kolaček. Tedaj pa je vstala s klopi mamica in pritekla k dečku:

»Marjanček, ubožček, zlatek, kaj so ti naredili, da jokaš?«

»Moj kolaček je hotel, pa sem mu ga dala,« je boječe rekla cigančica. Mislila je: »vsaj sedaj sem storila nekaj, za kar me ne morejo karati.«

Gospa je cigančico šele sedaj zagledala.

»Tiiii!« se je začudila in bodeče premerila njeno razcapano obleko. Iztrgala je otroku kolaček iz rok in ga zagnala v pesek:

»Fej, Marjanček, fej! Tisti kolaček je grd, umazan. Ne jokaj, ljubček, mamica ti bo kupila drugega, sladkega, dobrega, ne jokaj ljubček, dušica!«

In srdito se je obrnila proti cigančici:

»Ti pa, umazana ciganka, glej, da pustiš otroke pri miru in se pobeš takoj od tu. Razumeš, ta-koj!!!«

Deklica je zajokala in stekla iz parka.

In jokala je vso dolgo pot, ko je šla domov mimo svetlih izložb in visokih hiš. Ni prosila več. Upanje je umrlo v njenem srcu. Z objokanimi očesci, brezupno uprtimi v tla, je hitela po prašni cesti. V prazni torbi je živketal edini dinar, ki ga je prejela od deklice, edinega dobrega človeka.

· Miha Bločan:

Nova pravljica.

II. slika.

Gozd. Skalovje. V ozadju vhod v Matjaževo kraljestvo. Pred vhodom spita dva stražarja.

1. prizor.

Matjaževa vojska (zamolklo):

Spimo, spimo že tisoč let
in čakamo, da bo kralj Matjaž odrešil svet.
S spancem si čas preganjamo
in čudne, prečudne sanje sanjamo:
Z meči le moremo svet rešiti,
drugače ne more se to zgoditi...
Spimo, spimo že tisoč let
in nič ne vemo, kdaj bo kralj Matjaž odrešil svet.
(Glasovi zamirajo, dokler ne utihnejo.)

Bohek (dvigne glavo, ker je začul krokarjev krik):

Že zopet minilo sto je let.

Kohek (odgovarja): Krokarja čul si, ki je preletel skalnati svet.

Bohek (žalostno): Še vedno po zraku letajo.

Kohek (žalostno): In spanca za sto let nam zopet obetajo.

Bohek (visoko): O, kdaj bo vstal naš kralj?

Kohek (za njim): O, kdaj bo vstal naš kralj?

(Začneta kimati z glavami.)

Bohek in Kohek (zamolklo):

Spimo, spimo že tisoč let

in čakamo, da bo kralj Matjaž odrešil svet.

(Oba prenehata in zaspita.)

Klic iz daljave: Joj, joj, joj.

2. prizor.

Vešča Rogovila (pripleše razburjena na oder in zakriči): Vstani zakleto kraljestvo Matjaževo! (Stopi k stražarjema.) Hej, Bohek! (Ga drgne.) Hej, Kohek! (Ga drgne.)

Bohek in Kohek (jezno, zaspano): Kdo naju budi iz sanj?

Rogovila (važno): Vešča Rogovila, prvi stražar kralja Matjaža in njegov glasnik.

Bohek in Kohek (kimata): Hm, hm, hm — (zadremljeta).

Rogovila (jezno): Zbudita se, spanca! (Ju zopet strese.)

Kohek (se zbudi): Kaj hočeš, vešča klepetava?

Rogovila (ogorčeno): Ali tako spoštujeta Matjaževega glasnika?

Bohek (prepirljivo): Ha, ha, glasnik kralja Matjaža. Poberi se v svojo jamo, vešča Rogovila!

Kohek (jezno): O pravem času pridi klepetulja!

Rogovila (zadirčno): Zatožim vaju kralju Matjažu, ker sta me žalila! Zatožim vaju, prav zares.

Kohek (zbadljivo): Tvoje tožbe, Rogovila? Malo so mi mar! Če ne boš tiho, te nabodem na sulico.

Rogovila (se umakne): Surovež si, Kohek!

Bohek (pomirljivo proti Kohku): Pa jo pustiva, naj govori. Spanca nama ta klepetulja ne povrne več. (Rogovili): No, govori! Pa le hitro.

Kohek (zaspano): Časa nimava, spanec naju nadleguje.

Bohek (zaspano): O, ti blagodejni spanec!

Rogovila (skrivnostno): Povem vama, tudi Matjažu povem. Precej mu povem, ko ga zbudita. Še danes mu povem. Pa bosta imela svojo surovost. Takoj mu povem.

Kohek (malomarno): Govori vendar!

Rogovila (nadaljuje): Povem mu. Kralj Matjaž me ima rad. Ko mu povem, vaju kaznuje. Povem mu o tebi, Kohek, povem mu o tebi, Bohek. Pa vama povem, da bo hudo. Povem vama...

Bohek (srdito): Povem, povem, povej, povej! Povem, povej! Samo povej. Čakava. Povej, kar misliš.

Rogovila (hitro): O, le norčujta se, le dajta se! Resna je stvar, pa se pregovarjata. Vsaka ura je dosti. In vidva namesto, da bi storila, kar je potrebno, pa govorita in govorita. To vaju pohvali kralj Matjaž.

Kohek (vojaško): Govori vendar, saj nisi še ničesar povedala!

Rogovila (se prime za glavo): Še ničesar? In stvar je tako resna. O, le vpij nad menoj! Kmalu bo kralj Matjaž nad teboj. Boš videl, kako.

Kohek (težko kroti premagovanje): Če ti nisi klepetulja, pa no-beden ni.

Bohek (pohvalno): Nisi zastoj glasnik našega kralja Matjaža.

Rogovila (veselo): Bohek je nekaj vreden, to je pravi stražar.

Kohek (se umiri): Za hvalo leta.

Bohek (pohvalno): Rogovila vse zavoha, vsako tajnost, nič ji ni skrito. Vešča, da ji ni vrstnice.

Kohek (mrmraje): Ej, tisto pa ja.

Rogovila (zadovoljno): Vem, da nista tako hudobna. Mogoče kralju nič ne povem. A sedaj poslušajte! (Važno): V goro, po skritih gozdnih stezah, ki so znana samo našemu rodu, prihaja krdelo ljudi. Vodi jih človek-velikan. Veliko sekiro ima in kij, da še nisem takega orožja videla. V solncu se blešči jeklo. In za velikanom? Koliko ljudi!

Bohek (bahato): Zopet prihaja k nam junak. Ha, ha, junak!

Kohek (zaničljivo): Eh, tak junak! Poskusil bo potegniti iz nožnice sabljo kralja Matjaža. Ko je ne bo mogel, se bo ustrašil šumenja vojaških množic in zbežal. Koliko jih je že prišlo! Koliko jih je odšlo!

Bohek (važno): Sablje ne izvleče nihče!

Rogovila (dvomljivo): Vešča sem, svet poznam, klepetava tudi včasih, a mene je v jutru stisnil prečuden strah.

Kohek (zasmehljivo): Kdaj so še ženske bile junaki?

Rogovila (malo nejevoljno): No, no, čeprav sem vešča Rogovila, z jezikom vaju uženem vedno v kozji rog. Oj, kolikokrat sem vaju že ugnala.

Bohek (hitro in pogumno): In potem si klavrno zbežala. (Pokaže na sulico.)

Rogovila (zbadljivo): Orožju vajinemu nisem kos.

Kohek (se šali): Za spletke dober tvoj je nos.

Rogovila (močno):

Vsak človek je za nekaj dober.

Vam moškim dal je glad orožje,
da koljete se med seboj.

In to najdražja vaša je zabava.

Nam ženskam dal je brušene jezike,
ker vašemu orožju nismo kos.

Bohek (jedko): Zato boji se te Matjaževa vsa vojska.

Rogovila (zmagovito): In jezik najmočnejše je orožje.

(Poje): Boji Matjaža vojska se
uboge svoje večje le.
Če pride k njej še tak junak,
pobegne klavrno prav vsak.

Bohek in Kohek (smeje): Dobro si povedala.

Kohek (zadovoljno): Rogovila pa zna.

3. prizor. (Za odrom šumenje. Bližajo se ljudje. Martin Krpan in njegovo spremstvo. V spremstvu niso samo naši znanci Tonček, Jerica, Mojca in Peter, temveč tudi polno drugih sirot.)

Martin Krpan (za odrom): Ste trudni, prijateljski? Dolga je pot do pravice. Pa smo že pred njenimi vrati. Še nekaj skal je pred nami.

Rogovila (prestrašeno): Sta slišala?

Bohek (tja v en dan): Zopet junak za prazen nič.

Rogovila (beži): Zla slutnja me duši. Oj da, slutnja!

Kohek (za njo): Ti pa tvoja zla slutnja in ženska vera!

4. prizor. (Martin Krpan in njegovo spremstvo pridejo na oder.)

Martin Krpan (zadovoljno): Prišli smo.

Jerica (si oddahne): O, kako dolga je bila pot.

Mojca (trudno): Toliko poti je treba prehoditi do pravice.

Tonček (pogumno): Vstani, kralj Matjaž!

Peter (počasi): Sabljo je treba prej potegniti.

Mojca (hitro): Tisto je samo pravljica.

Martin Krpan: Pa še velika pravljica. Pri Sv. Trojici sem jo včasih slišal, ko nismo imeli o drugem govoriti.

Tonček (zakriči): Ho, vstani, kralj Matjaž!

Krpanovo spremstvo (močno): Vstani, kralj Matjaž!

Martin Krpan (gromko): Prijateljski, do njega stopim, da mu povem, kdo ga je prišel obiskat in po kaj smo prišli. Vi pa le malo počakajte. (Stopi proti vhodu v podzemlje.)

Kohek (odločno): Hej, prijatelj! Kam pa kar tako?

Bohek (preteče): Mar misliš, da sva midva kar tako tukaj? Vsak potepin da bi že hodil h kralju Matjažu.

Kohek (ponosno): Do sedaj so hodili samo vitezi. (Ga ogleduje.) Ti pa nisi njim podoben!

Martin Krpan (vsakdanje): Ne sitnarita mi preveč! Meni se mudi. Nekdaj jih je bilo več. Dvanajst financarjev, Brdavs in še kateri po vrhu, pa sem vse premlatil.

Bohek (zasmehljivo): Preveč junakov je že takole prišlo. Bahati se zna pa vsak.

Kohek (važno): Nikogar več ne pustiva k našemu kralju!

Krpanovo spremstvo (jezno): Pustita ga! Pustita ga!

Martin Krpan (mirno): Ej, možička! Nista še slišala moje poslednje besede. Muhe ne bi ubil, kadar sem miren. Pa če me razjezita? Bolje je, da izmolita očenaš, kot ga je Brdavs pred Dunajem.

Bohek (proti Kohku): Ta je pa korajžnih besedi.

Kohek (Martinu Krpanu): Groziti pa znaš, da te je kar lepo poslušati. Ali si vedno tako hud?

Krpanovo spremstvo (kriči): Pustite ga h kralju Matjažu!

Bohek (strogo): Po kaj pa si sploh prišel?

Martin Krpan (ponosno): S cesarjem Janezom sem nekdanj jedel pri isti mizi, z njim se šali, pa da bi tukaj Matjaževim stražarjem pravil svoje zadeve? Matjažu bom povedal, ne vama!

Kohek (srdito): Ti žališ Matjaževe vojake! Njegovo vojsko. Samega kralja Matjaža žališ.

Martin Krpan (hladno): Cesarico, ženo cesarja Janeza, sem razžalil in se nisem kesal. Čemu neki? Gosposki imajo tanko vest. Njim je posekana lipa vse, nam pa čisto kaj drugega. Zdaj proč! Dosti mi je besedi.

Peter (boječe): Počakaj, Martin, saj se bomo pogovorili.

Tonček (pogumno): Kar naprej!

Mojca (vpije): Pustite našega junaka. Sila je na svetu in treba je pravice. Kralj Matjaž nam jo še edini more dati.

Krpanovo spremstvo: Kralj Matjaž nam bo dal pravico. Zbudite ga! Pustite Martina Krpana do njega.

Martin Krpan (odločno): Zdaj pa zadnjo besedo. Ali me pustita? Ali pa (dvigne kij) —!

Bohek (zaničljivo): Kaj? Da te spustiva? Tako klado do kralja Matjaža?

Kohek (zaničljivo): Junaki s svetlimi meči in čeladami niso nič opravili. Pa boš ti, ki si takega vedenja in še tako nerodno velik? Ha, ha —!

Bohek (zaničljivo): Saj še meča ne boš znal prijeti.

Martin Krpan: Ga tudi ne bom. Umaknita se, drugače bosta pela kij in mesarica! Drugič vama rečem. Tretjič udarim.

5. prizor. (Iz votline pride pečatnik.)

Pečatnik (razburjen): Kaj pa imate? Za božjo voljo, dajte mir, da ne zbudite kralja Matjaža. (Mrmranje Matjaževe vojske.)

(Bohek in Kohek Pečatnika vojaško pozdravita. Martin Krpan se nekoliko umakne.)

Bohek (resno): Tale kmetavs, kakor ga kličejo Martina Krpana, je hotel s silo vdreti v Matjažovo kraljestvo.

Kohek (važno): Nobena beseda ni zalegla. Še grozilo nam je teslo.

Pečatnik (ga premotri): Kdo pa si, da ne poznaš viteških navad?

Martin Krpan (ponosno): Slovenskega kmeta sin sem in ti, niti tvoji stražarji, me ne boste učili, kako in kaj. Sam si pišem navade, kakor srce govori. Vitezov ne poznam, niti tistih poklonov, ki so jih vajeni delati tebi in kralju Matjažu. Brez tega mora dati pravico! Drugače ni kralj Matjaž!

Pečatnik (boječe): In kaj hočeš, kmečki sin?

Martin Krpan (trdo): Toliko sem vreden kot ti, to si kar za uho zapiši, da boš vedel vnaprej. Nočem pa ničesar drugega, kot priti pred kralja Matjaža.

Pečatnik (ga zopet motri): Težko bo, težko. V tej obleki ne moreš. (Gleda spremstvo.) Tudi te moraš odvesti. (Pokaže na spremstvo.) Kralj Matjaž nima rad, no, nima rad toliko ljudi in tako oblečenih. Za te že dobimo obleko. Za vse je preveč, preveč...

Martin Krpan (močno): Kaj govoriš, suhač? O nekih oblekah, kali? Da bi se preoblekel kot baba in našemljen stopil pred kralja pravice. Ne izmišljuj si neumnosti. Tak ni kralj Matjaž. (Zavpije.) Kakršen sem, takšen stopim predenj. Si slišal?

Pečatnik (odskoči ves prestrašen): In še nekaj drugega je. Jej, jej —! Ali še letajo vrani po zraku? Skoro bi pozabil na najvažnejšo stvar.

Martin Krpan (prezirljivo): Kaj mene brigajo vrani! Veste, kaj? Moje potrpežljivosti je konec.

Jerica, Tonček, Peter, Mojca (kriče): Mi hočemo h kralju Matjažu. Pravice hočemo. Pravice za sirote na svetu!

Pečatnik (razburjen leta okrog): Jojmene, jojmene! Ob službo bom. Tak ropot. (V votlini naraščajoče mrmranje Matjaževe vojske.) Počakajte, ljudje božji!

Krpanovo spremstvo: Do kralja Matjaža hočemo! Pravice hočemo! Dolgo smo čakali!

Pečatnik (proseče): Pomirite se! Poslušajte zapoved, ki jo je izdal kralj Matjaž.

Martin Krpan (močno): Kaj pa boš še dejal? Ali ni dosti?

Pečatnik (odpre veliko knjigo, ki jo nosi pod pazduho): Ukazano v Matjaževem kraljestvu! To je zakon, ljudje božji! Čisti zakon! Jaz, kralj Matjaž, ukazujem, da naj me nihče ne budi, dokler še letajo vrani po zraku in dokler se mi brada ne ovije sedemkrat okoli kamenite mize! Poglejte, ljudje božji, podpise in pečate!

Martin Krpan (mirno): Ali ničesar drugega tam ne stoji? Podpisi so mi malo mar. (Se vzravna): Če je tako res, kakor tam piše, ste ti in kralj Matjaž zahrbtniki. (Ogorčeno): Zahrbtniki. Jaz vam že svojo zagodem.

Pečatnik (skače okrog): Taka žalitev, taka sramota! In ta slovenski kmetavs?

Bohek in Kohek (ogorčeno): Vitez žalostne postave. Teslo! (šumenje narašča).

Krpanovo spremstvo (v zadregi): Pečatnik nas je nalagal. Kralj Matjaž ni izdal tiste zapovedi. On je naše gore list. Nikogar ne zaničuje. Vsem pomaga. Vedno je delal tako. Pečatnik je podkupljen.

6. prizor.

Kralj Matjaž (govori votlo iz votline): Kdo me zopet budi iz sanj? Ali nisem izdal jasne zapovedi? Brada mi ni obrasla kamenite mize sedemkrat niti vrani niso nehali letati nad goro Peco. (Zakraka vran.) Hej, moja vojska! (Rožljanje orožja, mrmranje vojakov.)

Martin Krpan (čudno zateglo): Kralj Matjaž, po pravice smo prišli. Vse sirote sem pripeljal.

Krpanovo spremstvo (veselo): Rešeni smo! Matjaž je poklical vojsko. Živel, kralj Matjaž!

Kralj Matjaž (jezno): Izdal sem zapoved! Takrat vstanem, ko bo prišel čas.

Krpanovo spremstvo (vse vprek): Prišel je. Tisoče je sirot, tisoč pravic je treba. Mojca, Peter, Tonček, Jerica so prišli domovine iskat in kruha.

Kralj Matjaž (zaspano): Izdal sem zapoved...!

Pečatnik (pogumno): No, ali ste slišali? Le umaknite se sedaj! Sile še ni. Kadar bo, prenehajo vrani letati in brada...

Martin Krpan (mu preseka besede): Tiho, žverca suha! Ha, kralj Matjaž, če je tako, potem ne boš nikdar prišel, ker vrani ne bodo nehali letati, dokler bo svet stal in brada ne bo zrasla sedemkrat okoli mize, dokler bo svet stal. Prej bo vseh ljudi konec!

Kralj Matjaž (še bolj zaspano): Taka je moja in božja volja.

Martin Krpan (vzroji): Matjaž, varaš nas! Hitro vstani! Brdavsca sem segnal pa bom tebe tudi, če je tako. Proč, vsi proč! (Prevrne Bohka in Kohka, Pečatnik ubeži.)

Pečatnik (v velikem strahu): Kralju Matjažu grozi!

Bohek in Kohek (prestrašeno): Kralju Matjažu grozi!

Pečatnik (ukazujoče): Dajte ga, dajte! Primate ga!

Krpanovo spremstvo (vpije): Pravice, pravice, pravice!

Kralj Matjaž (iz daljave): Moj čas še ni prišel.

Martin Krpan (ob vhodu v podzemlje): Prišel je. Spiš, spiš pa samo spiš. Ljudje te pa čakajo. Jaz ti že navijem brado okoli mize. (Spremostvu): Za menoj, prijateljčki! (V podzemlju nastane hrušč.)

Martin Krpan: Kdor ni z menoj, je proti meni. Od lenobe so vam meči zarjaveli, da jih še izvleči ne morete. Ho, mevže zaspane! Res dolgo ste nas vodili za nos. Taka vojska in pravica. Tak kralj Matjaž in pravica... Vsa vojska mi ne more ničesar in ti si hotel z njo rešiti svet?

Kralj Matjaž (prestrašeno): Joj, rešite me, junaki!

Martin Krpan (zaničljivo): Le rešite ga! Kralj Matjaž prosi. Še financarji niso prosili, ko sem jih mikastil tam okrog Sv. Trojice.

Kralj Matjaž (boječe): Joj!

Martin Krpan (jezno): Le izmoli tri očenaše!

Matjaževa vojska (žalostno): Matjaža, našega kralja Matjaža ni več.

Martin Krpan (pomirjen): Kratka je bila njegova smrt. Ej, pošteno me je razdražil. Kar kri je zavrela. (Žalostno): Pa v miru počivaj Matjažek! A vi junaki zarjavelih mečev, za menoj!

Jerica, Mojca, Tonček, Peter (žalostno): Kje si pa sedaj dobimo pravice? Kje si je dobimo?

Kohek in Bohek (žalostno): Umrl je naš dobri kralj.

7. prizor.

Martin Krpan (se prikaže iz podzemlja): Za lenuhe je bil res dober kralj.

Pečatnik (obupno): Gorje morilcu!

Martin Krpan (mogočno): Vojska Matjaža, prišel je čas! Sirote prosijo pomoči. Kruha in domovine jim manjka. Za meno, po pravico!

Matjaževa vojska: Živel naš novi kralj, živel naš novi kralj!

Martin Krpan (nerodno): No, no, tisto ne, a Martin Krpan od Sv. Trojice doma pa vedno, kadar boste hoteli.

Vsi (močno): Živel Martin Krpan! Sedaj dosežemo pravico. Martin Krpan nam jo pokaže, Martin Krpan.

(Pojo):
Po pravico gremo,
nič več v temo —
v svetel dan...
Po pravico gremo,
ki jo kliče svet,
rod je naš — rešen spet.

Konec II. slike. Zastor pade.

Leopold Podlogar:

Zgodovina naših trgov in mest.

19. Vače.

(523 m, 316 prebivalcev.)

Trg Vače leži severovzhodno od Litije. Znamenit je zaradi prazgodovinskega grobišča, kjer so našli mnogo prazgodovinskih reči, katerih hrani največ kranjski deželni muzej, a tudi dunajski dvorni muzej.

Občina šteje 840 prebivalcev. K njej spadajo poleg trga še vasi Klenik (79), Potok (91), Režišče (152) in Slivna (202). Spada pod litijsko okrajno glavarstvo, deloma Kamnik, litijsko okrajno sodnijo, deloma Brdo.

Nadžupnija šteje 2110 duš. Spada pod moravško dekanijo. Oskrbuje jo župnik z enim duhovnim pomočnikom. Šola v trgu je dvorazredna.

Vaški sodnik se je obrnil l. 1740. s prošnjo na cesarja Karola VI. (1711 do 1740), da potrdi trgu pravice, katere so mu podelili Habsburžani in katere je zadnjič obnovil in potrdil cesar Leopold I. 21. septembra 1667. Preden je cesar Karol VI. potrdil trgu naprošene pravice, je zatisnil oči. Sledila mu je na prestolu triindvajsetletna hči Marija Terezija (1740 do 1780). Na njo so se obrnili Vačani s prošnjo, da jim potrdi trške pravice, posebno tržni dan in tri letne sejme.

Deželno glavarstvo kranjsko je razposlalo 12. junija 1747. na vsa mesta in one kraje, kjer so bili dovoljeni letni sejmi, vprašanje, če bi bili sejmi in tržni dnevi na Vačah njim kakorkoli škodljivi. Ker so se glasila vsa poročila za Vače ugodno, je izdala cesarica pismo 24. marca l. 1748. Pismo je poslala dvorna komisija v Ljubljano 22. januarja 1749. z naročilom, da se po deželi razglasi. Pismo hrani v prepisu arhiv mesta Višnja gora. Pismo

dovoljuje 1. pravico, da sme trg vsako leto voliti novega sodnika, 2. določuje sodno oblast trškega sodnika, ki sme soditi v vseh zadevah in izreči sodbo. Krvne sodbe so pridržane deželnemu sodniku. 3. Dovoljujejo se trije sejmanji: prvo povelikonočno nedeljo, prvo pobinkošno nedeljo in na dan sv. Roka. Tržen dan se določi na ponedeljek. To so stare pravice Vaškega trga, katerega pismo cesarice Marije Terezije spremeni le v toliko, da se drugi letni semenj prestavi od prve pobinkošne nedelje na drugo pobinkošno. Pismo h koncu priporoča, naj se določbe natanko izpolnjujejo, da ne zapadejo kršilci pravic nemilosti in kazni. Poslužujejo naj se jih, da bodo pripomogle te pravice k blagostanju trga Vače (Wätsch). (Mittheil. 1897. 25—28.)

Ljudje pravijo trgu na Vaču. Nekdaj so najbrže rekli »na Baču«. Beseda pove isto kar beč (Wätsch), t. j. naravni vodnjak ali jezero. Trg leži v kotlini. V okolici se dobe, posebno ob kamnolomih, polžve lupine, okamenine jezerskih polžkov. (Izvestja M. Dr. 1895. 125. Valv. IV. 477.)

Že pred rimsko dobo so kopali Etruski, ki so bili ilirskega plemena, tukaj železno rudo. (Argo I. 12.) Našli so se tudi sledovi svinčenega in bakrenega rudnika. Vaška grobišča so zasledili l. 1879. na Kleniku, ko so delali cesto na Sv. Gor. Pozneje so odkrili obširna grobišča na Slemškem.

Starinoslovci so dognali prastara grobišča v dveh druga na drugi ležečih plasteh. To dvojno plastišče je povzročila kakšna zemeljska katastrofa v prastari dobi. Prvotno grobišče je bilo popolnoma zasuto. Ko se je naselil nov rod, je nastala nad staro plastjo nova plast. Grobovi v spodnji plasti so različni od onih v zgornji plasti. Najstarejši grobovi v spodnji plasti imajo sežgane mrliče v žarah, ki imajo obliko velikega lonca, v zgornji plasti so navadni grobovi. Vsi grobovi imajo znake Etruskov. Priloženi so v grobove železni izdelki. Med okraski so se našli kakor pri Mokronogu polžki, zaliti s svincem. V najstarejših časih so taki polžki služili za nakit ušes (uhani) ali so jih rabili kot denar pri prodaji in nakupu blaga. Kot okras in denar so jih rabili afrikanski trgovci, ki so morali v najstarejši dobi zaiti tudi v naše kraje. (Argo I. 10.)

Grobovi so nenavadno bogati. Ti nam pričajo, da je cvetela tudi bogata kupčija z železom. Železarstvo se tudi pozneje ni opustilo. Več fužin je bilo v Valvasorjevi dobi (1689). Železno rudo so kopali in topili na Vačah še v začetku 19. stoletja. Ker so fužinarjem in rudokopom nalivi vse naprave izpodkopali ali zasuli, so se vsa taka podjetja začela opuščati. Okoli leta 1820. je bilo videti več popušenih fužin in na pol zasutih železnih rudnikov. (Illyr. Blatt 1820. 7.)

Gospodarji Vaškega sveta so bili prvotno oglejski očaki. Plemiči, ki so si tukaj postavili svoje gradove, so bili podložni plemiči oglejskih očakov. Mogoče so stali gradovi že za časa kranjskih mejnih grofov.

Vas Zapodje je svoj čas nosila ime Stari grad. V temelju se pozna še zidovje starega gradu. Tukaj je stala pred letom 1145. »vila Apfalter«, to je nekako središče velikega posestva rodovine, iz katere so izšli plemeniti Apfalter. Ta posest je prišla l. 1145. v last stiškim menihom. (Schumi. Archiv II. 125.)

Pol ure pred trgom so na Lebeku živeli plemiči, podložni oglejskemu očaku. Leta 1820. se omenja Verson Lebeški. Ta je zapustil vdovo, rojeno pl. iz Kamna. Kot lastniki Lebeka se omenjajo Galli, Einkhürni, Lambergi, Paradaizerji, Witzenštajni (1689) in Pilpachi. Franc Benedikt Pilpach se omenja kot župnik v Šmarjeti na Dolenjskem (1768—1787).

Leta 1515. so se po deželi uprli kmetje svojim graščakom. Napadli so gradove, kjer mogli, so ujete graščake oblekli v kmečko obleko in pognali na delo. Tam so jih zaničevali in vpraševali, kako se počutijo v trdih prtenih hlačah in kocastem jopiču. Uporni kmetje so napadli tudi Lebek. Grad so izropali in menda tudi zažgali. (Valv. XI. 347.) Par desetletij po tej nezgodi se je oglasila v gradu in okolici druga strašna nadloga, črna smrt »kuga«. Morila je dolgo časa in trg kakor okolico vaško močno izpraznila. V bližini Lebeka so kopali svinčeno rudo pl. Watzenberg in grofi Tatenbach. Rudokopi so zadeli tudi na žilo bakrene rude. (Valv. XI. 347.)

Trg Vače nam omenja Valvasor (XI. 623). Pove, da je dobil trg ime po grajskem stolpu, ki je stal na Vačah še okoli leta 1389. Ta trdnjava je bil rojstni dom plemenitih gospodov z Vač. Trg leži v visokem gorovju, kjer je malo ravnega sveta; obdelanega polja je veliko, ki pa leži v strminah. Šadja, posebno orehov imajo ljudje veliko. Zraven trga je velik kamnolom, v katerem se najde veliko lupin morskih polžev in školjk.

(Dalje.)

Mirko Kunčič:

Ob materini krsti.

*Umrla mi je mamica.
Med svečami leži,
ne vidi Drejščka svojega,
kako ob njej ihti.*

*Na prsih trudno sklenjene
so tiste roke bele,
ki zvesto zame noč in dan
so delale, trpele.*

*Zaprte sladke so oči,
molči srce ljubeče.
Zašlo za vedno sončece
je moje mlade sreče.*

*Kdo kruh mi rezal bo poslej?
Kdorkoli — grenek bo.
Tako kot mamica, ne bo
me ljubil več nikdo.*

1. Zapuščeni spomenik.

Čampa Ivan.

2. Izbiralnica.

Čampa Ivan.

V Gregorčičevih »Poezijah« so naslednje pesmi na tehle straneh:

V pepelnični noči	20
Vzori	30
Nazaj v planinski raj	34
Izgubljeni raj	50
Školjka	45
Nevesta	21
Spominčice	54

Če jih skrbno pregledaš, ti povedo pesem, ki jo je zložil Gregorčič v spomin zapuščenim grobovom.

Rešili so vse tri uganke: Studenci pri Mariboru: Jug Z. — St. Vid n. Ljubljano: Avguštin A. — Celje: Lackner J., Lettig S., Lili M., Černelč J., Škrubej A., Leskovšek A., Jug I., Troger V., Škruba M., Pečovnik Z., Mernik A., Lah D., Knez M., Her-

3. Uganka.

Anton Medved.

Povej mi na vozu najtrdnjši del!
Če bodeš k besedi zapored pripel
tri črke, katere mi tudi ugani,
živali dobodeš, dve dobro ti znani,
a tretjo po sliki le znano vsem.
Naslaja nas prva z okusnim mesom,
popivanje druge ugaja ušesom,
na severu tretja koristi ljudem.

Rešitev ugank iz št. 1.

Vremenska uganka za september:

Če o Mihaljem žerjavi še ne gredo,
še pred božičem zime k nam ne bo.

Besednica: Klasi.

Križ:

S	a	m	o	t	a	r
s	t	r	e	ž	a	j
s	i	r	o	t	e	k
p	o	č	i	t	e	k
M	a	r	a	t	o	n
s	t	r	u	g	a	r
s	t	r	a	ž	a	r

Stritar

man S., Fabjan T., Tržan B., Niefergal L. — žalec: Vasle A. — Rakičan: Vogrin St. — Gornja Radgona: Trdina Vl. in Bož. — Čurili: Stepan Ant. — Ljubljana: Pust Vida. — Izžreban je: Vasle Avguštin iz žalca.

PRVI UTRINKI.

KARAVANA.

Kamele urno stopajo,
vodniki jih priganjajo,
ker težko nesejo blago,
namenjeno je v Libijo.

Zlato, kosti so slonove
kamelam natovorjene;
poti Saháre dolge so,
a Libija že bliža se.

Že mesto Murzuk zad stoji,
do Sokne nič več daleč ni,
a zdaj tajfun brž privrši,
nad peskom gavran smrt zakri.

VEČER V PUŠČAVI.

Sonce rdeče,
pesek rdeč.
Nebo je rdeče;
sonce gre leč.

Sonce zatone,
tiho hodeč
za peskom obstane
lev loveč.

Zvezde žarijo,
puščava spi.
Čebre bežijo;
lev lovi.